

Баланын китеп окуусун кантип уюштуруу керек?

Баланын окуу ишмердиги- кеп ишмердигинин төрт түрүнүн ичинде айрыкча орунду ээлейт. Мында ал репродуктивдүү ишмердик болгону менен, бала окуу аркылуу дүйнөнү кабыл алат, чөйрөнү таанып-билүүсү өсөт, окуу аркылуу тарбиялык маанилүү маалыматтарды алат, сөздүк кору байыйт, сөз байлыгы артат, сөз маанисин түшүнөт, логикасы кеңейет, ой жүгүртүүсү калыптанат, сүйлөө ишмердигине багыт алат. Байкаган адамга баланын окуу ишмердиги анын сүйлөө ишмердиги менен тыккыс байланышта өнүгөт жана аны андан ары улантат. Ошентсе да, баланы окууга үйрөтүүдөн көрөкчө, акын А.Блок «педагог үчүн баланы ишке эмес, сүйлөөгө үйрөтүүдөн өткөн кыйын нерсе болбойт» деп айтмакчы, мугалим баланы сүйлөө ишмердигине үйрөтүү кыйла кыйынчылыкты жаратат. Анткени мында кыйла педагогикалык-психологиялык татаал процессор бирге жүрөт, т.а. окуганын сүйлөп берүүдө баланын окуганына көңүлүн буруусу, окуганынын үстүндө ой жүгүртүүсү, аны түшүнө билүүсү, окуяларды талдай билүүсү, окуганынан жыйынтык бүтүм чыгара билүүсү, окуганын кайра сөз менен айта алуусу, ал үчүн тиешелүү сөз каражаттарын тандай билүүсү, бирдиктүү ой корутундусун чыгарып, эсинде негизги ойду сактап калуусу сыяктуу уланмалуу татаал процесстер жүрөрүн психология илими далилдеген.

Баланы окууга үйрөтүүнүн жолдору кыйла көп, ошентсе да анын жалпы **эки жолу белгилүү**, анын биринчиси- бала менен **биргелешип окуу**, экинчиси- баланын **өз алдынча окуусу**. **Биргелешип окууда** ири алдыда эмне эске алынат, мисалы: баланын мугалим менен бирге окуусу жана баланын ата-энеси менен үйдө бирге окуусу. Албетте, биргелешип окуу ишмердиги-баланын алгач ирет окуу ишмердигин уюштуруудагы жана ага калыптандыруудагы маанилүү этап болмокчу. Анткени бала адегендеги окуу ишмердигине киришүүдө класстамугалимдин же үйдө ата-эненин жөлөгүнө айрыкча муктаж болмокчу жана ал мезгил баланын өз алдынча окуу ишмердигине ээ болуунун биринчи этабы, т.а. пайдубалы катары кызмат кылмакчы.

Ал эми баланын **өз алдынча окуу ишмердиги**-анын аң-сезимдүү түрдө окуу ишмердигин өз алдынча уюштура билүүсү калыптанган соң өнүкмөкчү. Бул учурда баланын окууга болгон ички муктаждыгы жаралып калган болот. Ал кезде В.Сухомлинский айткандай, «окуу баланын кубанычына айланат»,

«окууга болгон ички муктаждык жаралат», «окуу бала үчүн зарыл муктаждыкка айланат».

Бул ирет баланын биргелешип окуу ишмердигин уюштуруу туурасында кеп кылалы.

Биргелешип окуунун алгачкы убактарында эске алар төмөндөгүдөй жагдайлар болорун эске алалы, т.а.: **окуунун максатын унутта калтырбоо зарыл.** Баса, эмне үчүн окуу керек?

1. Окуу көндүмүн калыптандыруу үчүнбү?
2. Шар, көрктүү окууга машыктыруу үчүнбү?
3. Тарбиялык таасир этүү үчүнбү?
4. Сөзүн өстүрүү үчүнбү?

Окууда мына ушундай максаттарга жараша, ар биринин мүнөзүнө ылайык иштөө керектигин сөзсүз эске салуу кажет. Мисалы: эгер үйдө **баланы окуу көндүмүнө калыптандыруу үчүн китеп окуп берсе**, каармандарынын үнүн, кебетесин же кыймылын туурап, баланын көңүлүн айрым тыбыштарды, муунду, сөздү туура айтууга, айрым сөздөргө логикалык басымдын туура коюлуусуна көңүл буруу, эгер **шар, көрктүү окууга көнүктүрүү үчүн окуп берүү керек болсо**, үндү куру бекер бийик чыгарбай, жумшак, коңур чыгарып, окуу темпин мазмунага ылайыктап, жагымдуу добуш менен ыр окуп берүү же жомок айтып берүү ылайыктуу болмокчу. Мында окууга, андагы кырдаалга, каармандардын кебине, алардын кыял-жоругуна ылайык сөздөрдү, сүйлөмдөрдү шар гана эмес, образдуу, көрктүү, логикалыктуу түрдө окуу айрыкча эске алынмакчы. Ал эми **тарбиялык таасир көрсөтүү үчүн окууда** каармандарынын оң жана терс кыялдарына басым коюп, алардын жүрүм-турумунун баланын көз салуусуна, ал аркылуу тарбиялык таасир берүүчү учурларына басым коюп, сөз, мимика жана кыймыл менен мазмунду ачып берүү, ал эми **сөз өстүрүү максатында окулган болсо**, кыймыл менен сөздүн, кырдаал менен сөздүн жана ошондой эле, мазмун менен сөздүн айкашына баланын көңүл буруу, ар бир сөзгө басым коё, сөздүн маани-маңызын, күчүн сездирип, кептеги ролун ачып, кырдаалга жараша аткарган кызматын кыймыл жана мимика, анан да кыраат менен түшүндүрүп, элестүү, көрктүү, сезимдүү окуу ылайык келмекчи.

Ушулардан улам, балага китеп окуп берүүнүн ыгы кандай болору тууралуу ой келет. Анда сөзсүз, ири алдыда, жай окуу, элестүү окуу, образдуу окуу, көрктүү окуу, эмоционалдуу окуу, кайталап окуу тууралуу эске салуу керек.

Кантсе да, кандай максатта болсо да, окуу процессин кантип уюштуруу маселеси негизги болмокчу. Эми сөз кезегин ушуга берели.

Окууга кызыктыруу төмөндөгүдөй тартипте ишке ашат.

1.Ээрчишип окуу: окуунунбул ыкмасы мугалим же ата-эне баланы китеп окуу көндүмүнө үйрөтүүнүн алгачкы жолу болуп саналат, ошонусу менен ал жалпыга белгилүү жана дамаамат практикаланып келүүдө; анда, адегенде мугалим (же ата-эне) аңгемени (же жомокту) окуй баштайт, мугалим (же ата-эне) баланы артынан кайталап туура, шар, тез (муундап же сөздөп), көрктүү, сезимдүү окууну суранат, бала мугалимди (же ата-энени) ээрчип, окууну улантат, мугалим (же ата-эне) баладан өзүнүн артынансүйлөмдөрдү туура, так окуусуна гана эмес, окуганынын мазмунун да түшүнүүнү тапшырат; ошондуктан, сөз эмне тууралуу болуп жатканын мерчемдүү кезде (аюзацтарда, эпизоддордо), атайын токтолуп, кайталап, ойду суроо-жооп менен толуктап жүрүп отурат.

2.Укканынын окуу: мында мугалим же ата-эне бала менен окуй турган китеп, анын мазмуну тууралуу ага алдын ала маалымдап, кызыктуу кылып айтып берет; айтып берүү кезинде окуя ким же эмне тууралуу экендигине, андагы окуянын эң маанилүү учурларына айрыкча басым коюп, диалогдорго, андагы кырдаалдарга маани берип, ал аркылуу каармандардын кыял-жоругун, мүнөзүн ачып, ал тургай образдуу түрдө, ырааттуу кылып баяндап берүү керек; мында окуяны баяндоодо, албетте, мазмундук ырааттуулук абдан зарыл, бирок ага кызыктыруу үчүн мазмундук ырааттуулук гана жетиштүү болбойт; немец окумуштуусу В.Глайн айткандай; «баяндоо ырааттуу гана эмес, образдуу айтканда, психологиялуу болуусу керек»; анткени андагы психологиялуу баяндоо гана баланы окуяга кызыктырат жана аны мугалимдин же атаи-эненин сунушу менен же өзүнүн эле каалоосу менен, эми китепти өз алдынча окууга өтөт; демек мындагы «ырааттуу жана психологиялуу баяндоо» гана анны эми өз алдынча окууга баланы даярдоо кызматын аткарат.

3.Таржымалап окуу: окуунун бул түрү-бүгүнкү күндө мугалимдер же ата-энелер дээрлик дамаамат колдонгон ыкмалардын бири; анда мугалим же ата-эне кызыктуу бир китепти, андагы аңгемени же жомокту балага окуп бере баштайт да, андагы татаал учурларды же түшүнүксүз сөздөрдү чечмелеп таржымалап жүрүп отурат; баланын түшүнбөгөн учурлары же сөздөр өз учурунда чечмеленип түшүндүрүлүп, пайда болгон проблемалар чечилип отурат; каармандардын мүнөзү, кыял-жоруктары да талданып, «кандай экен, эмне деди, туура кылдыбы, туура эмес кылдыбы?» деген суроолорду берип, баланы чыгармадагы окуяны ээрчи, андан артта калбоого

аракет жасалат жана бирге ой жүгүртүп отуруу, агу оягында биргелешип жыйынтыкка келүү кызматын аткаары менен баалуу.

4.Даярданып окуу:окуунун бул түрүнө киришүүдө окуучу менен ата-энеси же мугалими биргелешкен мындай иш-аракет аткарылат, атап айтканда, окуучуга «сен кандай китеп окугуң келет, кандай жомок жагат, эмне тууралуу окугуң келет?» деген суроолорду берип, алдыртан ага ылайык аңгемелешүү керек; бул кезде окуучу алиге окуй элек чыгармасындагы карманды көз алдына келтирип, ал тургай, кебете-кешпирин көз алдына келтирип, ага өз алдынча баасын даярдап, аны менен бирге сүйлөшүүгө өзүн даярдайт; мындай аңгемелешүү – окуучуну кайсы бир жанрдагы же тематикадагы чыгарманы окууга психологиялык жактан алдыртадан даярдайт; мындай даярдык окуунун ийгиликтүү болуусун алдын ала шарттаары шексиз.

5.Кубалашып окуу:окуунун бул түрү да күндөлүк практикада кеңири кездешет, т.а. окуучулар берилген аңгемениже жомокту билгиленген тартипте биринин артынан экинчиси кубалашып окушат; (бул иш-аракет окуучу менен мугалимдин же үйдө бала менен ата-эненин ортосунда да аткарылса болот); мында биринчи окуучу окуй баштайт да, окуянын бир үзүмүн бүткөн соң же каалаган жеринен күтүүсүздөн токтойт, экинчи окуучу окуу ыргагын бузбастан, мазмунду үзбөстөн, чыгарманы андан ары улантып окуп кетет; мында коюлган негизги шарт- өзүнөн мурда чыгарманы окуп бараткан баладан артта калып калбоо же ыргакты бузбоо гана эмес, мазмунду да үзбөй түшүнүү кажет; чыгарманын мындай окуунун мааниси-чыгарманын мазмунуна айрыкча көңүл коюп угууга окуучуну мажбурлоо да жана окуудагы күтүүсүз учурларга аны алдын ала даяр болууга тартуу болмокчу.

6. Бөлүктөргө бөлүп окуу: баланы продуктивдүү окууга үйрөтүүдө окуунун бул түрүнүн кызматы абдан чоң, анткени бөлүктөргө бөлүп окуу чыгарманын ар бир эпизодунун мазмунун туура түшүнүүгө, андагы сюжеттин андан ары ырааттуу улануусуна карата баланын логикасын өстүрүү миледти аткарылат; т.а. мында бул иш –аракет ишке ашат; адегенде, аңгеменин же жомоктун жалпы мазмуну бир нече логикалык бөлүктөргө алдын ала бөлүнөт, мугалим окуучуга же ата-эне үйдө балага, адегенде бөлүктүн биринчи кезегин окуну тапшырат, ал бөлүк бүткөн соң, бөлүктөгү мазмунган ылайык суроолор коюлат; суроолорго жараша талкуулоо жүрөт, талдоолор ишке ашат жана бөлүктүн мазмунуна жараша жыйынтыктуу ой айтылат; бирок чыгарма аягына чыга элек, башталган окуя жыйынтыктала элек; эми ал окуя андан ары эмне болуп уланат, каармандар эмне иш-

аракетти аткарат, алардын мындан аркы тагдыры кандай болот, окуянын жыйынтыгы эмне менен чечилет?-деген мыйзамдуу суроолор жаралат; балада андай суроолорго кызыгуу башталат, коюлган суроолорго жооп издегиси келет, ал суроого жоопту кайдан издөө керек, албетте, тексттин өзүнөн издөө керек; демек бул логикалык бөлүктөргө бөлүп окуу ыкмасы чыгарманы бүтүн түшүнүүгө баланы жетелейт жана проблемалуу суроолорго тексттен өз алдынча жооп табууга машыктырат, бара-бара баланын өз бет алдынча китеп окууга багат алдырат.

7. Улантып окуу: окуунун бул ыкмасы, негизинен, окуунун продуктивдүү ыкмасына кирет десек жаңылышпайбыз; анткени мындай жол менен мугалим окуучуну же үйдө ата-эне баланы китеп окууга кызыктырууга толук мүмкүндүк табат; анда да, адегенде, балага китепти окуп бере баштайт, окуянын кызыктуу жерине келет, угуп жаткан баланы окуянын кызыгына батыруу үчүн мугалим же ата-эне текстти көрктүү, образдуу окуу менен, айрыкча каармандардын кебине баланын көңүлүн бурат, окуянын башталыш, өңүгүш кезеңдерине баланы бирге аралаштырууга аракет жасайт; анан дал ошол мерчемдүү жерине, балким өнүгүү же кульминация чекитине келгенде, андан ары окуну баланын өзүнө тапшырат; окуянын мындан аркы өнүгүүсүнө же каармандарынын андан аркы тагдырына кызыккан бала эми текстти өз алдынча окуу үчүн аргасыз колуна алат, демек ал текстти эми өзү окуусу үчүн оң стимул жаралат; натыйжада, башталган ишти бала өзү соңуна чыгарат, натыйжага өз алдынча жетет, окуянын чечилишин өз алдынча табат, каармандардын андан аркы тагдырына бала өзү күбө болот, ой бүтүмүнө өз алдынча ээ болот; демек, кызыгуу гана баланы китеп окууга стимул жаратарына ушундай шарттарда күбө болобуз.

8. Үзүп алып окуу: окуунун бул ыкмасы башка ыкмалардан бөтөнчөлүгү менен айырмаланат; анда китеп окууга бет алып калган бала менен өз алдынча иштөө улантылат; т.а. мурдатан тааныш аңгеменин же жомоктун каалаган эпизодун үзүп алып окуу менен, анын мазмунун түшүндүрөт, иликтеп, талдап берет; окуянын кантип башталганын, анын кантип андан ары улантылганын, ал тургай, эмне менен жыйынтыкталганын да тиешелүү эпизодун үзүп алып окуу менен түшүндүрүп берүүгө өтөт; мунун өзү баланын китеп окууга болгон көндүмү калыптанганын, окуянынын үстүндө ой жүгүртүүгө жарап калганын, окуяны тууралуу башка адам менен талкуулап ой бөлүшүүгө жарап калганын түшүндүрмөкчү.